

SABINA ZALEWSKA
WARSZAWA

PSYCHOPEDAGOGICZNE UWARUNKOWANIA ROZWOJU MOWY U DZIECKA

Współczesne teoretyczne podejścia do badań nad językiem wywodzą się z trzech tradycji. Obejmują one model biologiczny, podejścia poznawcze oraz analizy środowiskowe. Tradycja etologiczna jest reprezentowana przez teorię psycholingwistyczną Chomsky'ego. Model ten utrzymuje, że warunkowanie i uczenie się nie są adekwatnymi wyjaśnieniami przebiegu rozwoju języka, ponieważ środowisko nie dostarcza doświadczeń potrzebnych do opanowania mowy. Psycholingwiści sugerują, że podstawą nabywania języka jest wrodzony mechanizm zwany LAD. Mechanizm ten przetwarza powierzchniową strukturę języka na wewnętrzne głębokie struktury, których rozumienie jest wrodzone. Ten hipotetyczny mechanizm mózgowy przypuszczalnie reaguje jedynie na strukturę, a nie na sens mowy. Dlatego uczenie języka jest z natury niezależne od rozwoju poznawczego dziecka. Rzecznicy teorii poznawczo-rozwojowych twierdzą, że w rozwoju języka zasadniczą rolę odgrywają wczesna wiedza i pojęcia ukształtowane przez dziecko. Zwolennicy Piageta usiłowali powiązać postępy w zakresie sensomotoryki i wczesnych zdolności przedoperacyjnych z odpowiednimi osiągnięciami w opanowywaniu języka. Inni badacze utrzymywali, że kiedy dziecko słyszy wypowiedź, analizuje ją zgodnie z jej treścią, zanim wydobędzie jej strukturę gramatyczną. Wyjaśnienia odwołujące się do roli środowiska i teorii uczenia się podkreślają znaczenie społecznych warunków, w których przebiega opanowywanie języka. Teorie odwołujące się do uczenia utrzymują, że środowisko może dostarczyć dziecku doświadczeń niezbędnych do opanowania języka, oraz że zasady uczenia społecznego stanowią część tego procesu. Funkcjoniści twierdzą, że pierwotną motywacją dziecka do opanowania języka jest potrzeba uzyskania narzędzia komunikacji. Rodzice ułatwiają ten proces dzięki systemowi wsparcia języ-

kowego, przez który dziecko opanowuje specyficzne elementy języka jako fragmenty gier, zabaw i piosenek¹.

1. Okres przedsłowny

W większości innych sfer rozwój dziecka rozpoczyna się w momencie narodzin, a nawet jeszcze przed narodzinami. Jednakże na ogół aż do ukończenia pierwszego roku życia dziecko nie jest w stanie wypowiedzieć możliwego do rozpoznania słowa, a do wieku ok. 18 miesięcy nie zaczyna łączyć wyrazów. Większość badaczy utrzymuje, że nabywanie języka stanowi proces ciągły i że pewne zdolności lingwistyczne kształtują się w okresie niemowlęcym, kiedy to zaczyna się opanowywanie umiejętności budowania bloków językowych.

Zanim dziecko nauczy się mówić, uczy się rozumieć mowę. W procesie opanowywania mowy przez małe dziecko szczególnie ważne są jej właściwości fonemiczne. Istnieją między dźwiękami mowy takie kontrasty, które powodują zmianę znaczenia tego co słyszymy. Te odmiany są spowodowane różną artykulacją. Różnice między fonemami to zagadnienie bardzo istotne dla rozumienia rozwoju językowego. Jak wykazują badania, niemowlę zaskakująco szybko nabywa umiejętności różnicowania fonemów. Potrafi ono rozpoznać, kiedy dwa dźwięki reprezentują różne fonemy, a kiedy – przeciwnie – należą do tej samej kategorii. We wczesnej percepcji mowy rolę odgrywa doświadczenie. Przez kontakt z językiem dzieci ćwiczą swoje zdolności różnicowania fonetycznego. Dziecko jest również zdolne do wykorzystywania wskazówek wzrokowych, które ułatwiają mu percepcję języka. Badania nad spostrzeganiem mowy przez niemowlęta sugerują więc wpływ zarówno natury, jak wychowania (kultury). Nie można wykluczyć, że już od momentu urodzenia dziecko dysponuje wrodzoną zdolnością rozróżniania szerokiego zakresu dźwięków i kontrastów pojawiających się w mowie. Środowisko bardzo szybko jednak zaczyna przestrajać tę zdolność, eliminując różnicowanie tych dźwięków, które nie będą potrzebne,

¹ R. Vasta, M.M. Haith, S.A. Miller, *Psychologia dziecka*, Warszawa 1995, s. 406; por. także B.J. Wadsworth, *Teoria Piageta. Poznawczy i emocjonalny rozwój dziecka*, Warszawa 1998, s. 201-203; M. Przetacznikowa-Gierowska, M. Tyszkowa, *Psychologia rozwoju człowieka*, Warszawa 1996, s. 124; Z. Włodarski, *Psychologia uczenia się*, Warszawa 1996, s. 15-22; M. Przetacznikowa-Gierowska, Z. Włodarski, *Psychologia wychowawcza*, Warszawa 1994, s. 160-161.

a wzmacniając dziecięcą zdolność różnicowania dźwięków, z którymi dziecko będzie się stykać².

Niemowlęta nie tylko rozróżniają różne typy i właściwości mowy, ale ujawniają preferencje dotyczące słuchania. Nie jest niczym zaskakującym, że małe dziecko spośród różnego typu dźwięków preferuje głos swojej matki. Jak się można spodziewać, dziecko wybiera także słuchanie normalnej mowy zamiast zagmatwanej mieszanki słów lub muzyki. Wiedza o tym jaki rodzaj mowy dziecko preferuje, ma znaczenie nie tylko teoretyczne³.

Zanim dziecko zacznie wymawiać słowa, wymawia poszczególne dźwięki. Rozważając rolę pierwszych dźwięków uważa się, że wczesna lokalizacja dziecięca ma charakter zupełnie przypadkowy i nie ma żadnego związku z przypuszczalną umiejętnością wypowiedzania słów. Pierwsze dźwięki stanowią podstawę dla późniejszej mowy dziecka, a wyłaniające się z wcześniejszej wokalizacji słowa są kontynuacją procesów rozwojowych zaczynających się wkrótce po urodzeniu. W rzeczywistości wczesna wokalizacja dziecka nie jest wcale przypadkowa, ale stanowi dający się przewidzieć bieg wydarzeń. Najwcześniejsza wokalizacja zawiera dźwięki zupełnie nie przypominające dźwięków mowy – kwilenie, płacz, chrząkanie, pomrukiwanie i inne fizjologiczne odgłosy⁴. Około 2 miesiąca można zauważyć tzw. gruchanie. Charakteryzuje się ono wymawianiem dźwięków gardłowych (k,g) i samogłosek przednich (i,u). Gruchanie pojawia się w stanie nasycenia i zadowolenia⁵. W wieku około 5 miesięcy niemowlę zaczyna produkować jednosylabowe samogłoskowe dźwięki zwane gaworzeniem (np. aa, oo, uu, czasem także połączenia głosek i samogłosek w rodzaju guu). Podczas gdy najwcześniejsze dźwięki służą dziecku do sygnalizowania pewnych form niezadowolenia, nowym formom wokalizacji towarzyszą uśmiech lub śmiech, co pozwala zakładać sygnalizację pozytywnych odczuć. W wieku około 6 miesięcy pojawia się gaworzenie samonaśladowcze. Polega ono na łączeniu przez dziecko kilku identycznych dźwięków w rodzaju bababababa. Pod koniec 1 roku życia dziecka gaworzenie przestaje polegać na powtarzaniu jednej sylaby. Zaczyna się natomiast łączenie różnych dźwięków, takich jak da-duu lub buu-nii. Tę ostatnią fazę

² Tamże, s. 408.

³ Tamże.

⁴ Tamże, s. 410.

⁵ M. Żebrowska, *Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży*, Warszawa 1975, s. 322; por. także E. Hurkock, *Psychologia dziecka*, Warszawa 1981, s. 34.

gaworzenia charakteryzuje pojawienie się pewnych podstawowych form mowy. Wiele dźwięków które powstaną w tej fazie gaworzenia posłużą dziecku do tworzenia pierwszych wyrazów⁶.

W wieku około 12 miesięcy większość dzieci wydaje dźwięki, które ich rodzice skłonni są uważać za pierwsze słowa. W rzeczywistości wypowiadanie słów odbywa się stopniowo i stanowi pewien proces. Pod koniec 1 roku życia dziecko zaczyna wymawiać kilka specyficznych dźwięków lub ich kombinacji. Rodzice często twierdzą, że dziecko lubi wymawiać te dźwięki. Następnie zaczyna ono wiązać te dźwięki z poszczególnymi przedmiotami, sytuacjami lub ludźmi. Rodzice często nie przywiązują wagi do tej fazy rozwoju mowy, ponieważ żadne ze słów mówionych przez dziecko nie ma odpowiednika wśród słów mówionych przez dorosłych. Wreszcie jednak dziecko zaczyna produkować wypowiedzi, które rodzice są w stanie rozpoznać, nawet jeśli są one niedoskonałe⁷.

2. Semantyka

Od momentu, kiedy dziecko zaczyna mówić, używanie przez nie mowy rozwija się bardzo szybko. Semantyka bada sposób przyswajania sobie przez dziecko słów i ich znaczenia. Opanowanie słów i ich znaczenia zaczyna się w 2 roku życia dziecka. Pierwszymi słowami są zazwyczaj nazwy przedmiotów znanych i ważnych dla dziecka, takie jak nazwa pożywienia, zabawek i słowa określające członków rodziny. Pierwsze słowa służą do zadawania pytań, wyrażania prośb, skarżenia się. W wieku 18 miesięcy przeciętne dziecko posiada słownik liczący około 50 słów, które umie wypowiedzieć, oraz około 100 słów, które rozumie. Mniej więcej w tym wieku u dzieci obserwujemy zjawisko określane jako eksplozja nazywania. Jest to okres w rozwoju mowy dziecka zaczynający się około 18 miesiąca życia, kiedy to ono zaczyna przyswajać sobie dużą liczbę słów, zwłaszcza nazw, i posługiwać się nimi. Uczenie się słów następuje szybko przez kilka następnych lat i w wieku 6 lat większość dzieci dysponuje słownikiem około 14 tysięcy słów. Można zaobserwować dwa typy rozwoju mowy:

1. Styl referencyjny – dzieci „produkują” bardzo dużo rzeczowników, zwłaszcza nazw przedmiotów, i używają języka głównie do etykietowania rzeczy.

⁶ R. Vasta, M.M. Haith, S.A. Miller, dz. cyt., s. 410.

⁷ Tamże, s. 412.

2. Styl ekspresyjny – cechuje się większym wymieszaniem różnych typów słów, a także większym naciskiem na pragmatyczny aspekt języka, traktowanego jako narzędzie służące do wyrażania potrzeb w interakcjach społecznych⁸.

Dziecko, które zaczyna wypowiadać frazy złożone z dwóch lub trzech słów, może używać tych samych wypowiedzi do wyrażania różnych znaczeń. Np. „tata kapelusz” może oznaczać nazwę części garderoby, prośbę, by tata zdjął kapelusz, lub opis czynności zakładania kapelusza przez ojca. Wczesne błędy językowe polegają na używaniu przez dziecko etykietek, które właśnie poznało, wobec rzeczy, których nazw jeszcze nie zna. Hipergeneralizacje torują drogę dla bardziej poprawnej klasyfikacji – przykład stanowi uczenie się przez dziecko, że słowo „auto” nie może być użyte jako etykieta ambulansu, mimo że oba te obiekty mają wiele cech wspólnych. Hipogeneralizacje są to wczesne błędy językowe polegające na tym, że dziecko nie stosuje znanych już sobie etykiet wobec rzeczy, dla których te etykiety są właściwe. Np. kiedy dziecku pokazuje się grupę różnych zwierząt, często –poproszone o pokazanie ptaka – nie wskazuje ono na strusia, ale zamiast jego wybiera przedmiot nie należący do kategorii ptaków, a mianowicie motyla. Pojawia się także wymyślanie słów, które jest tworzeniem nowych słów w celu nazywania przedmiotów lub zjawisk, których prawidłowe określenia nie są dziecku jeszcze znane. Tak więc widząc po raz pierwszy grabie, dziecko może nazwać je widelcem, jakkolwiek wie, że nie jest to etykieta poprawna. Niektórzy psychologowie sądzą, że dziecko tworzy kategorie przedmiotów na podstawie jednego wybranego kryterium. Jednym z pierwszych podejść do tego typu był model funkcjonalny. Jest to składnikowa teoria rozwoju semantycznego, zgodnie z którą pierwsze kategoryzowanie słów określających obiekty opiera się na funkcjach tych obiektów. Zgodnie z hipotezą cech semantycznych dziecko tworzy kategorie, uwzględniając percepcyjne cechy przedmiotów. Prototyp jest to ogólny model przedmiotu. Prototypowa teoria rozwoju języka utrzymuje, że dziecko tworzy prototypy jako podstawy dla pojęć semantycznych. Jeżeli dziecko zaczyna tworzyć kategorię dla określenia obiektu, to szybko tworzy prototyp tego obiektu. Spotkawszy nieznaną rzecz, dziecko przypuszczalnie porównuje go z prototypem⁹.

⁸ Tamże, s. 415.

⁹ Tamże, s. 422-432.

3. Gramatyka

Gramatyka jest dyscypliną badającą zasady struktur językowych. Rozwój dziecka w zakresie gramatyki językowej można stwierdzić na podstawie stopniowego powiększania się długości i złożoności wypowiedzi. Nawet w okresie używania przez dziecko struktur jednowyrazowych, to jest między 12 a 14 miesiącem życia, funkcje wypowiedzi stopniowo rozszerzają się. Dziecięce wypowiedzi dwuwyrazowe, które pojawiają się pod koniec 2 roku życia, często polegają na budowaniu wypowiedzi wokół wybranych słów. Wraz z wydłużaniem się zdań pojawia się mowa telegraficzna. Kiedy dziecko po raz pierwszy pozna reguły fleksyjne dokonuje hiperregularyzacji, prawdopodobnie dlatego, że nie rozumie, iż na przykład każdy czasownik ma tylko jedną formę czasu przeszłego. Naśladownictwo może przyjąć kilka form. Najważniejsze dla uczenia się języka okazały się 3 z nich: naśladownictwo rozszerzające, odroczone i wybiórcze. Służą one niekiedy dzieciom do wprowadzania nowych konstrukcji gramatycznych.

4. Pragmatyka

Pragmatyka jest dziedziną badającą społeczne użycie języka. Podstawą tej dyscypliny badań jest funkcjonalistyczne założenie, że dziecko jest motywowane do opanowywania mowy, ponieważ uzyskuje w ten sposób możliwość skutecznego komunikowania swoich pragnień i potrzeb. Zdolności skutecznego komunikowania obejmują umiejętności zarówno bycia mówcą jak i słuchaczem. Niemowlęciu do komunikacji z otoczeniem służą płacz i gesty. Z chwilą opanowania mowy dziecko dodaje akty mowy do swoich niewerbalnych umiejętności komunikacyjnych. Musi jednak nauczyć się rozumieć nie zawsze jednoznaczne akty mowy innych. Zdolność do skutecznego komunikowania się wymaga opanowania reguł dyskursu. Reguła naprzemienności jest jedną z najwcześniej opanowywanych przez dziecko. Inne reguły, takie jak reguła oczywistości odpowiedzi, są trudniejsze do opanowania i stają się wyraźne u dzieci starszych¹⁰.

¹⁰ Tamże, s. 433-439.

Sommario

L'Articolo tratta dello sviluppo delle capacità dei bambini di parlare. Caratterizza le varie tappe come: il periodo precedente di avere le capacità di pronunciare le parole, semantica, grammatica e prasseologia. L'Autore descrive pure lo sviluppo delle teorie riguardanti gli aspetti della conoscenza e lo sviluppo ed anche la teoria di Piaget.